

УДК 37.034

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2024-109-2-87-96>

ВАЖЛИВІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ ПІД ЧАС ВИМУШЕНОГО ПЕРЕБУВАННЯ ЗА КОРДОНОМ

О. І. Козьменко

ORCID 0000-0002-7063-2324

У статті досліджується важливість демократичного виховання українських дітей-біженців під час їхнього вимушеного перебування за кордоном, зокрема в Естонії. Аналізується значення демократичної освіти для інтеграції дітей у нове суспільство, захисту їхніх прав та свобод, розвитку самовизначення, самовираження, толерантності та відкритості до інших культур. Демократичне виховання сприяє формуванню у дітей розуміння та прийняття норм і цінностей нового середовища, а також надає їм інструменти для захисту особистих прав та свобод.

Стаття показує значущість педагогів у підтримці демократичних цінностей. Визначається роль демократичного виховання у психологічній адаптації дітей-біженців до нових умов та підвищення їхньої самооцінки. Наводяться дані попередніх досліджень щодо соціально-психологічного стану українських дітей-біженців в Естонії. Результати цього дослідження базуються на опитуванні українських вчителів та дітей, що тимчасово перебувають в Естонії. Для цього було створено дві анкети з різними типами питань відповідно до мети дослідження, які дозволили оцінити ступінь важливості демократичного виховання для біженців. Висновки свідчать, що школярі зацікавлені у розвитку навичок конструктивного спілкування, збереження власної ідентичності та культурної спадщини, демократичній участі у суспільстві. Аналіз відповідей учителів показує розуміння важливості громадянського виховання та готовність брати участь у проєкті щодо формування необхідних знань та умінь.

Загальні висновки демонструють, що демократична освіта сприяє формуванню активних членів суспільства та підготовці дітей до участі у відновленні України після війни.

Ключові слова: демократичне виховання, українські діти-біженці, Естонія, інтеграція, захист прав, толерантність, психологічна адаптація.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Як правило, звичайна освіта в школі сприяє пасивному навчанню учнів, покладаючись на зовнішню мотивацію від вчителів та батьків, заохочення оцінками та отриманням стимулів. Але за останні кілька десятиліть набуває популярності демократичний погляд на освіту, через те, що демократична освіта прагне викликати внутрішню мотивацію, яка, як доведено, призводить до кращого збереження знань і розвитку наскрізних навичок учнів. Як відомо, демократія – це організація політичної влади серед простих громадян. Демократична освіта використовує той самий стиль організації в освітньому середовищі, щоб учні мали можливість визначати зміст, структуру та/або розклад свого навчання. Учні зазвичай можуть зробити цей вибір шляхом голосування, дебатів або самостійного навчання. Можливість вибору для учнів є основою цієї філософії, подібно до того, як демократичний уряд надає виборцям вибір свого уряду.

Навчання та виховання через призму демократичної освіти заохочують учнів брати участь у розробці, реалізації та оцінюванні їхнього досвіду навчання. Однією з цілей реалізації демократії в закладах освіти є створення разом з учителями спільноти рівних, яка може позитивно впливати на управління школою та процеси прийняття рішень. Таким чином, вчителі беруть на себе роль керівництва, ведучи учнів до свободи та відповідальності.

Демократичне виховання та громадянська освіта допомагають «молоді увійти в простір громадянського суспільства, зайняти активну позицію серед однолітків, сформувати вміння жити в демократичному суспільстві» (Клюзко, Колесник, 2020).

Демократичне виховання базується на ідеї розгляду дітей як цілісних, компетентних особистостей, які мають допитливість і мотивацію бути собою, знайти ким вони є у світі, і прагнути до свого щастя. У цьому сенсі виховання передбачає рівність прав дітей і дорослих – за умови, що діти можуть нести відповідальність, пов'язану з цими правами. Вчителі та учні разом утворюють спільноту рівних, у якій діти безпосередньо беруть участь в управлінні школою та процесах прийняття рішень. Таким чином, вчителі беруть на себе керівну роль, ведучи учнів до свободи та незалежності, а не просто інструктуючи їх. Крім того, право учнів на здорову та безпечну освіту, сприяння їх довгостроковому розумовому, емоційному та фізичному благополуччю є фундаментальним для педагогіки демократичної освіти (Moss, 2021). Українські освітяни поступово впроваджують ці цінності в систему шкільного навчання, формуючи свідоме ставлення учителів до дитини, як до агента дій, а не знаряддя чужої волі. Умови сьогодення

підказують вектор розвитку незалежної України та важливість вступу нашої держави до європейського простору, опанування демократичними цінностями та виховання патріота власної країни.

Проте, в умовах війни, враховуючи сучасні реалії, багато українців були вимушені переїхати на тимчасове проживання за кордони України. Серед них більшу частину становлять жінки та діти. Освіта дітей не припиняється і багато з них поєднують навчання у зарубіжних школах і дистанційно в українських. Перебуваючи за межами своєї батьківщини, демократичне виховання набуває особливого значення для дітей-біженців (Козьменко, 2022).

По-перше, інтеграція в нове суспільство. Потрапляючи до нової країни, діти стикаються з культурними та мовними відмінностями, і саме розуміння та засвоєння демократичних цінностей допомагає їм краще інтегруватися в нове суспільство, розуміти його норми та цінності та стати активними членами цього суспільства.

По-друге, захист прав і свобод людини. Знання таких основ демократичного суспільства, як права людини, свобода слова, рівність та справедливість є основою захисту прав дітей-біженців. Це допомагає дітям розуміти свої права та вміти захищати їх у разі потреби.

По-третє, виховання демократичних цінностей сприяє розвитку самовизначення та самовираження у дітей-біженців. Вони навчаються висловлювати свої думки, будувати аргументацію, брати участь у громадському житті та брати відповідальність за свої дії.

По-четверте, демократична освіта сприяє формуванню у дітей більш толерантного та відкритого ставлення до інших культур, релігій та національностей. Це допомагає запобігти ксенофобії та дискримінації щодо дітей-біженців і створити більш доброзичливе та інклюзивне суспільство.

По-п'яте, знання та розуміння демократичних цінностей допомагає дітям-біженцям почуватися впевненіше та усвідомлювати свою значущість як членів суспільства. Це сприяє їх психологічній адаптації до нових умов і підвищує їхню самооцінку.

Взагалі, демократичне виховання та усвідомлення важливості демократичних цінностей відіграє важливу роль в інтеграції та захисті прав дітей-біженців, а також сприяє їх розвитку як особистостей та активних членів суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Демократичне виховання досліджували різні вчені та педагоги протягом ХХ і ХХІ століть. Джон Дьюї у своїй книзі «Демократія і освіта» (1916) стверджував, що освіта повинна бути інтерактивною і сприяти розвитку критичного мислення, що є

ключовими елементами демократичного суспільства. Бразильський педагог і філософ Пауло Фрейре наголошував на важливості методів навчання, які сприяють розвитку свідомості та критичного мислення у студентів, що є необхідними для участі в демократичному суспільстві. Роботи швейцарського психолога Еліс Міллер підкреслюють важливість поваги до дитини та підтримку її самостійності, що також сприяє демократичному вихованню.

Такі українські дослідники демократичного виховання, як В. Сухомлинський, І. Зязюн, К. Ключко, Л. Колесник, О. Савченко, Г. Сагач, О. Третяк та ін. зробили значний внесок у розвиток теорії та практики демократичного виховання, підкреслюючи важливість індивідуального підходу, критичного мислення, етичних цінностей та активної громадянської позиції.

Демократичне виховання дітей-біженців є важливою темою, яку досліджували такі вчені, як С. Драйден-Петерсон, М. Фінкель, І. Когут, Г. Кравченко та ін. в контексті підтримки інтеграції, розвитку соціальних навичок і забезпечення рівних можливостей у системі освіти.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. З початком війни всі європейські країни прийняли до себе багато українців, серед них відносно невелика Естонія надала притулок більш ніж 60000 українцям. Із загальної кількості – 28235 (23,2%) були неповнолітніми. Статистика щодо дітей свідчить, що 41,2% (15099) були діти (віком 0–17 років), з яких 65% були дівчатами та 35% хлопчиками (Toros, Kozmenko, & FalchEriksen, 2024). Провівши пілотне дослідження щодо соціально-психічного стану українських дітей, які перебувають в Естонії, було виявлено три аспекти: 1) діти підкреслювали свої проблеми із соціалізацією та страх бути неприйнятими у суспільстві; 2) їхній перший контакт з естонськими однокласниками був пасивним спостереженням і обмеженою взаємодією, пізніше вони стали більш активними, але все ще не були впевнені у собі; 3) діти підкреслювали сильну потребу в психологічній підтримці, щоби подолати травму та стрес, спричинені війною та переміщенням (Toros, Kozmenko, & FalchEriksen, 2024). На теперішній час у школах Естонії навчаються 8,5 тисячі українських дітей. Більшість цих дітей відвідують звичайні естонські школи і навчаються за стандартними естонськими навчальними планами. Деякі школи пропонують українським дітям окремі програми асиміляції та адаптації, при цьому зберігаючи вивчення української мови. У столиці є навіть окрема школа для українських дітей, де навчання відбувається і естонською, і українською мовами (60% на 40%). Проте, перебуваючи на території іншої країни, українці відчують потребу у зв'язку з Батьківщиною, розуміючи,

що після закінчення війни місія молодого покоління – розбудувати нашу державу, підтримуючи демократичні цінності, свободу та незалежність.

Тому потреба у демократичному вихованні стає особливо гострою для українських дітей-біженців. З метою дослідження важливості демократичного виховання нами було проведено опитування українських учителів та дітей, що тимчасово перебувають в Естонії.

Мета статті – показати важливість демократичного виховання для українських дітей-біженців в Естонії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Розуміючи, що демократична освіта є процесом, що передбачає участь усіх зацікавлених осіб, як учнів, учителів, адміністрації, громади, ми вирішили дослідити думку біженців з України, а саме вчителів, які перебувають в Естонії, та думку дітей віком від 11 до 18 років. Це дослідження стало підґрунтям для ідеї організації додаткового навчання демократичних цінностей у підлітків через навички діалогового спілкування. І в звичайній естонській аудиторній практиці, і в українських дидактичних методиках діалогові підходи використовуються лише частково, наприклад, у проєктній роботі. Центральне місце у викладанні навичок діалогу та критичного мислення займає педагогіка «знизу вгору», коли учні самі визначають питання та проблеми, які вони хочуть дослідити через груповий діалог. Іншими словами, вчителі, які сприяють діалогу, повинні відійти від тенденції визначати запитання та перевіряти знання та навички за допомогою традиційних методів. Тому основна мета навчання – розширити можливості молодих українських біженців в Естонії, навчивши їх навичкам діалогу та критичного мислення. Це сприятиме досягненню таких цілей, як опанування уміння краще висловлювати ідеї та брати участь на рівних у груповій комунікації, що може значно покращити добробут, перебування та процес соціалізації в Естонії, а також підготувати дітей до ефективної громадянської, соціальної та демократичної участі в Україні, коли вони зможуть повернутися додому після війни.

Опитування важливості демократичного виховання було проведено серед учителів та школярів за допомогою он-лайн анкет, які були розроблені відповідно до мети дослідження.

У дослідженні взяли участь 18 українських викладачок, які працюють в різних школах Естонії. На питання стосовно досвіду практичної педагогічної діяльності у закладах освіти 55,6% мають стаж понад 20 років, 22,2% – від 3 до 10 років, 11,1% – 15-20 років та 11,1% – менше двох років. На наступне питання стосовно часу перебування в Естонії, більшість (72,2%) позначили 1-2 роки, що свідчить, що вони прибули в країну після початку

війни. Для досягнення мети дослідження важливо було дізнатися вікову категорію дітей, з якими працюють вчителі. Понад 50% опитуваних працюють з дітьми від 11 до 14 років, 33,3% – з дітьми від 15 до 18 років і лише 16,7% працюють з дітьми різного віку. 100% опитуваних вважають демократичні цінності важливими і 77,8% погоджуються, що завдяки згуртованості та участі громадян можливі позитивні соціальні і політичні зміни в суспільстві. На питання стосовно того, що освіта у демократичному суспільстві включає знайомство з національною і світовою історією та поінформованість про основні демократичні принципи позитивну відповідь дали 94,4%. Усі опитувани погодилися, що демократична освіта заохочує школярів до висловлення аргументованої власної думки.

На питання, чи важливо виховувати демократичні цінності у дітей взагалі та чи важливо це саме для українських дітей-біженців, усі опитувани дали позитивні відповіді, тобто ніхто не має сумнів щодо важливості цього аспекту.

Визначаючи найбільш сприятливий вік дітей для виховання демократичних цінностей, думки вчителів розділились: 11,1% вважають, що це 7-10 років, 33,3% – 11-15 років, але 44,4% – висловили думку, що демократичне виховання може здійснюватися у будь якому віці. 94,4% опитуваних бачать прямий зв'язок між освітою і демократичними цінностями. Оцінюючи важливість демократичних цінностей, найбільший рейтинг отримала така цінність, як людська гідність, на другому місці – соціальний порядок, відповідальність і рівність можливостей, найменшу цінність представили дотримання Конституції та моральна автономія, проте згідно з опитуванням жодна з восьми цінностей не була ніким відмічена як неважлива. Готовність долучити учнів до проєкту з виховання демократичних цінностей висловили 16 осіб. Як висновок можна узагальнити, що більшість опитаних вважає важливим виховувати демократичні цінності у дітей, особливо в умовах перебування дітей за кордоном.

Для дітей була розроблена інша анкета, яка разом зі стандартними питаннями містила й ситуації, де діти мали оцінити власне ставлення до події або вчинку. Анкета складалась з 10 питань, на які надали відповідь 16 учнів віком від 11 до 18 років, серед яких було 6 хлопців та 10 дівчат. Усі діти перебувають в Естонії не більше двох років та більшість (62%) висловились, що їм подобається жити в цій країні, але 5 дітей вказали, що ще не визначились, та одна дитина відповіла, що жити в Естонії їй не подобається.

На питання стосовно планів повернення в Україну, 56,3% відповіли, що не знають і їх рішення залежить від обставин та рішення батьків, що цілком

природно, враховуючи що діти неповнолітні і самі не можуть приймати такі рішення. 18% впевнені, що повернуться після закінчення війни, по одній дитині обрали відповіді, «що як тільки буде можливість» та «хочу залишитися в Естонії», троє дітей вказали, що не планують жити в Україні.

Питання стосовно важливості демократичних цінностей для дітей було подано у вигляді оцінки певних тверджень за шкалою від 0 до 5, де 0 – не важливо, 5 – дуже важливо. Відповідно 11 з 16 дітей відмітили оцінкою 5 твердження стосовно важливості мати рівні можливості для всіх людей без дискримінації на основі раси, статі, віросповідання або інших характеристик. 10 дітей позначили як дуже важливе, що їх думка має значення під час прийняття колективних рішень, 8 дітей відмітили, що дуже важливо знати свої права та вміти їх відстоювати, 7 дітей вважають, що дуже важливо нести відповідальність за свої вчинки, вміти співчувати тим, хто потрапив у скрутне становище, брати участь у громадських заходах та волонтерській роботі, поважати та цінувати різноманітність думок. Цікаво, що у деяких дітей була оцінка 2, тобто «не дуже важливо» стосовно деяких тверджень, що свідчить про те, що деякі учні не розуміють важливість правил та законів або уміння аналізувати та критично ставитися до отриманої інформації.

81% української молоді зацікавлені у тому, щоб навчитися висловлювати думки в діалоговій формі. Запропоноване питання, щодо оцінки власних дій у ситуації, коли перебуваючи в парку, дитина помітила, що хтось із перехожих кинув сміття на землю, більшість дітей (62%) обрала відповідь «підберу сміття та викину у смітник», 18,8% – «зроблю вигляд, що не помітив», і лише 12% – «підійду до перехожого і попрошу його підняти сміття та викинути в урну». Жодна дитина не обрала варіант «підійду до перехожого і поговорю з ним та поясню, чому важливо поважати суспільні простори та кидати сміття в урни».

Оцінюючи наступну ситуацію: «уявіть, що у класі учні обирають тему наступного класного проєкту. Один з учнів, Максим, запропонував тему «Екологія: збереження лісів та водойм». Частина класу підтримала цю ідею, але інші учні вважають, що тема «Спортивні ігри» буде цікавішою. Виникла суперечка між учнями, які підтримують різні теми. Яка, на Ваш погляд, найкраща стратегія в цій ситуації помирити учнів та обрати тему проєкту?» Учням було запропоновано такі відповіді: 1) провести обговорення обидвох тем проєкту, дати кожному учню можливість висловити свою думку і пояснити свої аргументи, спробувати переконати щодо вибору однієї теми; 2) знайти компроміс об'єднавши обидві теми або провести два окремих проєкти; 3) проголосувати кожному учневі за варіант проєкту, тема якого

йому більше подобається; 4) обрати темою проекту ту, яка подобається класному керівнику».

Відповіді учнів розподілилися між трьома першими варіантами (43,8% – перший варіант, 25% – другий і 31,3 – третій). Жодна дитина не обрала четвертий варіант, що свідчить про критичне ставлення до інформації.

На питання «Учитель пропонує учням взяти участь у благодійній акції щодо прибирання смітника біля школи у вільний час та безкоштовно. Ваші дії?» більшість (56,3%) обрала варіант «Я візьму участь, якщо у мене буде вільний час», одна дитина обрала варіант «Не знаю, як поводити себе у цій ситуації» та однакова кількість відповідей (12,5%) – у варіантів «Долучуся до акції обов'язково», «Не хочу брати участь та вигадую якусь причину для ввічливої відмови», «Я думаю, що прибирання сміття – це справа інших, наприклад, комунальних служб». Якщо узагальнювати позитивні результати, то 11 з 16 дітей візьмуть участь у волонтерській діяльності, що свідчить про високий рівень свідомості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналізуючи отримані дані, можна зробити висновки, що респондентами опитування українських учителів є виключно жінки, значна частина яких має понад 20 років педагогічного стажу. Більшість респондентів перебувають в Естонії 1-2 роки та працюють з дітьми 11-14 років, хоча деякі також працюють з дітьми інших вікових категорій.

Стосовно ставлення до демократичних цінностей усі респонденти одноставно переконані у важливості демократичних цінностей та їх виховання у дітей, особливо дітей-біженців. Вчителі вірять у потенціал позитивних суспільно-політичних змін та вважають, що демократичним цінностям слід навчати в будь-якому віці, з невеликою перевагою для вікової групи 11-15 років. Переважна більшість учителів визнає прямий зв'язок між освітою та вихованням демократичних цінностей. Особисто для респондентів дуже важливими вважаються такі цінності, як свобода слова, соціальний порядок, рівність можливостей, відповідальність і людська гідність.

Стосовно висновків другої анкети – для школярів, то більшість респондентів – молоді люди 15-18 років, які перебувають в Естонії більше 1 року. Більшість висловили позитивне ставлення до життя в Естонії, але водночас висловили бажання повернутися в Україну, як тільки буде можливість. Респонденти вважають важливими різні аспекти суспільного життя та активну участь у громадських справах. Існує великий інтерес до того, щоб навчитися конструктивно висловлювати коментарі та пропозиції, що вказує на готовність брати участь у позитивному спілкуванні.

Найпопулярнішою стратегією вирішення суперечок щодо проєктних тем є проведення дискусії, щоб дати змогу почути всі думки. Ці дані можуть свідчити про складність інтеграції української молоді в Естонії.

Перспективи подальших досліджень стосуються створення більших можливостей для української молоді в Естонії для соціальної взаємодії та активної участі в громадському житті, проведення семінарів та тренінгів для формування навичок конструктивного спілкування, збереження власної ідентичності та культурної спадщини, демократичної участі у суспільстві тощо.

Література

1. Ключко К., Колесник Л. Громадянська освіта: мистецтво творити зміни. Київ : Компринт, 2020. 74 с.
2. Козьменко О. І. Дослідження психічного здоров'я та благополуччя дітей та сімей українських біженців (досвід Естонії). *Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи: зб. наук. праць*, 2022. № 3 (59). Київ : Вид-во СЧУ ім. В. Даля. С. 5-15.
3. Dewey J. *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: MacMillan, 1916. 368 p.
4. Moss P. Democracy as First Practice in Early Childhood Education and Care; Tremblay RE., Boivin M., Peters RDeV., Bennett J. (eds.). *Encyclopedia on Early Childhood Development*. URL: <https://www.child-encyclopedia.com/child-care-early-childhood-education-and-care/according-experts/democracy-first-practice-early> (дата звернення: 17.05.2024).
5. Toros K., Kozmenko O., & FalchEriksen A. 'I just want to go home, is what I need': Voices of Ukrainian refugee children living in Estonia after fleeing the war. *Children and Youth Services Review*, 2024. 158, 107461. DOI: 10.1016/j. childyouth.2024.107461.

References

1. Kliuzko, K., Kolesnyk, L. (2020). *Hromadianska osvita: mystetstvo tvoryty zminy [Civic education: the art of creating change]*. Kyiv : Komprint (ukr).
2. Kozmenko, O. I. (2022). *Doslidzhennia psykhychnoho zdorovia ta blahopoluchchia ditei ta simei ukrainskykh bizhentsiv (dosvid Estonii) [Study of mental health and well-being of children and families of Ukrainian refugees (Estonian experience)]*. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii ta sotsialnoi roboty: zb. nauk. prats. № 3 (59)*. Kyiv : Vyd-vo SNU im. V. Dalia. S. 5-15 (ukr).
3. Dewey, J. (1916). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: MacMillan (eng).
4. Moss, P. (2021). *Democracy as First Practice in Early Childhood Education and Care*; Tremblay RE., Boivin M., Peters RDeV., Bennett J. (eds.) *Encyclopedia on Early Childhood Development*. Retrieved from: <https://www.child-encyclopedia.com/child->

care-early-childhood-education-and-care/according-experts/democracy-first-practice-early (date of appeal: 17.05.2024) (eng).

5. Toros, K., Kozmenko, O., & FalchEriksen, A. (2024). 'I just want to go home, is what I need': Voices of Ukrainian refugee children living in Estonia after fleeing the war. *Children and Youth Services Review*, 158, 107461. DOI: 10.1016/j. childyouth.2024.107461 (eng).

THE IMPORTANCE OF DEMOCRATIC EDUCATION OF UKRAINIAN REFUGEE CHILDREN DURING A FORCED STAY ABROAD

O. I. Kozmenko

The article examines the importance of the democratic education of Ukrainian refugee children during their temporary stay abroad due to the war, in particular in Estonia. The importance of democratic education for integrating children into the new society, protecting their rights and freedoms, and developing self-determination, self-expression, tolerance, and openness to other cultures is analyzed. Democratic education contributes to the formation of children's understanding and acceptance of the norms and values of the new environment. Also, it provides them with tools to protect personal rights and freedoms. The article shows the importance of teachers in supporting democratic values. The role of democratic education in the psychological adaptation of refugee children to new conditions and increasing their self-esteem is determined. The data from previous studies on the socio-psychological state of Ukrainian refugee children in Estonia are presented. The results of this study are based on a survey of Ukrainian teachers and children temporarily staying in Estonia. For this purpose, two questionnaires were created with different types of questions according to the purpose of the research. They made it possible to assess the degree of importance of democratic education for refugees. The findings indicate that schoolchildren are interested in developing constructive communication skills, preserving their own identity and cultural heritage, and democratic participation in society. The analysis of teachers' answers shows an understanding of the importance of civic education and a willingness to participate in the project for the formation of the necessary knowledge and skills. The general conclusions demonstrate that democratic education contributes to the formation of active members of society and the preparation of children to participate in the reconstruction of Ukraine after the war.

Keywords: democratic education, Ukrainian refugee children, integration, Estonia, protection of rights, tolerance, psychological adaptation.

Козьменко Олена Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Київ, Україна). E-mail: kozmenko@snu.edu.ua

Kozmenko Olena Ivanivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Department of Foreign Philology and Translation of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Kyiv, Ukraine). E-mail: kozmenko@snu.edu.ua